

Jezične promjene i feministička kritika jezika

MISLAVA BERTOŠA
Filozofski fakultet, Zagreb
e-mail: mbertosa@yahoo.com

UDK: 81'2
316.7:82
316.74:81
Pregledni rad
Primljeno: 19. siječnja 2001.

U tekstu se ispituju teorijsko-aktivistički načini na koje feministička kritika jezika pristupa jezičnim promjenama. Jedno je od bitnih obilježja jezika njegova nestalnost i podložnost neprestanoj promjenjivosti. Feminizam pristupa promjenama u jeziku preispitujući valjanost lingvističkih teza s obzirom na rodnu perspektivu, promatrajući jezične promjene s različitih aspekata i svjesno zadirujući u gramatiku i leksik s ciljem mijenjanja seksističnih struktura i značenja. U tekstu se donosi pregled feminističkog pristupa raznolikim jezičnim promjenama: tzv. promjenama u odvijanju, kontekstualnim i nesvjesnim promjenama, a posebna je pažnja posvećena aktivističkom uvođenju svjesnih promjena i prijedlozima za feminističku jezičnu reformu na engleskim govornim područjima, ali uz pokušaj ocrtavanja stavova o seksističnosti hrvatskoga jezika u zagrebačkim feminističkim krugovima. Uspoređujući uvođenje feministički intoniranih promjena u engleski i hrvatski jezik zaključuje se da specifična obilježja gramatičke strukture hrvatskoga onemogućuju jednostavno preuzimanje engleskoga modela i zahtijevaju drugačiju razradu problema.

Ključne riječi: JEZIČNE PROMJENE, SEKSIZMI, RODNO UTEMELJENA JEZIČNA REFORMA, FEMINISTIČKA KRITIKA JEZIKA, (SOCIO)LINGVISTIKA

Uvodna razmatranja: Lingvistika u feminizmu

Otkako se pojavila prije gotovo trideset godina feministička je kritika jezika doživjela u svojem predmetu i svojoj metodologiji raznolike preobrazbe na koje su podjednako utjecali novi smjerovi unutar znanosti o jeziku kao i recentni razvoj samih feminističkih teorija. Mnogi su najraniji radovi, poput članka Robin Lakoff *Language and Women's Place* iz 1973. godine i njezine istoimene knjige koja je objelodanjena dvije godine kasnije i koja je označila početak feminističkoga bavljenja jezikom, podvrgnuti oštroj kritici, najviše zbog nekritičnoga preuzimanja pojma ženskog jezika naslijeđena iz predfeminističke lingvističke tradicije koja ga je opisivala kao nedostatni, nemoćni i manje vrijedni rodno obilježeni otklon od rodno neobilježene, ali prešutno podrazumijevane muške norme.¹ Osamdesetih su se godina istraživanja sa ženskoga jezika preusmjerila prema širem pojmu roda i jezika, čime su muški govornici barem teorijski izgubili privilegirani položaj unutar jezične norme (Miller, 1994). U devedesetim je godinama iz feminističke lingvistike proizašlo istraživanje načina jezičnih izvedaba raznolikih rodnih identiteta te proučavanje jezičnog ponašanja homoseksualnih, transrodnih i svih ostalih supkulturnih zajednica koje se svrstavaju pod zajednički pojam *queer community*.

O feminističkoj se kritici jezika ne može pisati bez isticanja njezine kompleksnosti i raznolikosti koje su vidljive i u teorijskim razmatranjima i u empirijskim istraživanjima. I sam

---

¹ Rani opisi a priori uspostavljenog tzv. ženskog jezika mogu se pronaći kod mnogih lingvista koji su o njemu pisali kao o "prirodnoj" i esencijalnoj datosti, kao nečemu što se temelji na nedvojbnoj biološki utemeljenoj ženskoj inferiornosti u odnosu prema muškarcu. Najčešće je navodeno Jespersenovo djelo *Language* za koje Bolinger zapaža da sadržava poglavlje "Žena", ali ne i odgovarajuće poglavlje "Muškarac" (Bolinger, 1987). Promatra se, dakle, razlikovni ženski jezik što implicira da je standardna norma muški jezik.

pojam nije jednoznačan, jer “kritika” upućuje na dva različita značenja: na popularno značenje iz svakodnevne upotrebe kao negativan stav prema nečemu, u ovom slučaju prema jeziku koji su mnoge feminističke autorice označile patrijarhalnim seksističkim fenomenom koji unaprijed isključuje žene iz svojih gramatičkih struktura, a semantički ih negativno obilježava, te na izvorno filozofsko značenje u kantovskome smislu kritike kao umijeća prosuđivanja i ispitivanja valjanosti osnovnih teza o nekom predmetu, u ovom slučaju o lingvističkome pogledu na jezik (Cameron, 1998).² Feministička je kritika u oba smisla obogatila jezikoslovne rasprave i zasigurno doprinijela boljem razumijevanju jezika. Raznolikost njezinih tema proizlazi iz raznolikosti pravaca unutar samoga feminizma koji su toliko brojni i međusobno isključivi da je pravilnije govoriti o feminizmima nego o feminizmu. Ovisno o vlastitim stavovima unutar feminističkih teorija, svaka feministkinja koja se bavi jezikom razvit će vlastito osebnuno viđenje, pa će primjerice zastupnice psihoanalitičkog feminizma francuske lacanovske tradicije (između ostalih Luce Irigaray i Hélène Cixous), koje prvenstveno zanima način na koji muška i ženska djeca različito usvajaju jezik u interakciji s majkom, metodološki i tematski sasvim drugačije pristupati jeziku nego predstavnice postmodernoga feminizma u verziji američke feministkinje Judith Butler koja je u svojim radovima dekonstruirala tradicionalni pojam roda kao stalne uloge koja se uglavnom poklapala sa spolom i odredila ga kao fluidni i nestalni performativni čin, istovremeno odbacivši spolnu razliku kao relevantnu (primjerice Butler, 1997)³ – na primjer Jennifer Coates i Kira Hall – jer će te lingvistkinje smatrati da su pojmovi muškog i ženskog jezika prevladani i bit će zainteresirane za jezično ponašanje kojim se rod, odnosno rodni identitet neovisno o spolu govornika na različite načine “izvodi” u različitim situacijama. Na sličan će način esencijalistički usmjerene feministkinje, koje smatraju da postoje neke bitne razlike između žena i muškaraca, bilo biološke bilo društveno konstruirane, proučavati razlike u muškom i ženskom jezičnom ponašanju

² Uz taj se naziv susreću i pojmovi feministički pristup jeziku, feministička lingvistika...

³ Ne ulazeći u kompleksnost njezinih teorijskih stavova i njihovih implikacija za feminističku teoriju, pojednostavljeno rečeno, u svojoj najutjecajnijoj knjizi iz 1990. godine *Gender Trouble. Feminism and the Subversion of Identity* Butler iznosi tezu da rod nije fiksna značajka osobe, nego fluidna varijabla koja se u različitim kontekstima i vremenima neprestano mijenja i, što je važno, ne mora se poklapati s biološko-genetskim karakteristikama osobe. Ljudsko iskustvo rodnog (ili orodnog, gendered) kulturnog identiteta nije prirodna i esencijalna danost, već društveno postignuće, kako pokazuje jednostavna činjenica da muškarci i žene mogu izjaviti da se osjećaju više ili manje “kao muškarci” ili “kao žene”. Identitet (općenito, pa tako i rodni) se konstituira tek u izvedbi, performativno – ne radi se, dakle, o izražavanju nekog autentičnog unutarnjeg jastva (a rodni identitet po sebi ne postoji), rod je performanca, izvedba, ono što individua čini, a ne ono što ona univerzalno i esencijalno jest. Rod je izvedba uvijek, bez obzira na to da li se radi o tradicionalnim ili netradicionalnim izvedbama, pa se zato može postaviti pitanje o obliku izvedbe rodnog identiteta i načinu na koji će se ona odvijati: izborom različitosti u odnosu prema tradicionalnim izvedbama postaje moguća subverzivna djelatnost na području binarne podjele ljudskih bića svrstanih u dvije jasno omeđene grupe muškaraca i žena. Na taj način dolazi do promjene rodnih normi i binarnoga razumijevanja ženskosti i muškosti, do miješanja i umnažanja rodova i identiteta. Konceptija je identiteta kao slobodne i nestalne varijable, koja nema veze s izražavanjem esencije, već je povezana s promjenjivim izvedbenim činovima, jedna od ključnih teza queer theory, a u jednoj široj perspektivi sugerira da granice bilo kojeg identiteta (pa tako i rodnog) mogu određivati same individue – ljudsko biće može samo slobodno izabrati sve svoje identitete i njihove neograničene izvedbe (čini mi se da se u toj tezi najpotpunije realizira ideja S. de Beauvoir da “biologija nije sudbina”). Vrlo je interesantna činjenica da je nadahnuće za svoju teoriju o rodu kao izvedbenome činu američka feministkinja djelomice pronašla u pragmatiku, u radovima Johna R. Searlea koji je kao Austinov sljedbenik nastavio usavršavati njegovu teoriju performativnih iskaza i govornih akata. Dakle, lingvistika je bila inspirativna točka čiji je model prenesen u feminističku teoriju u kojoj je odigrao izuzetno značajnu ulogu. Sama od sebe nameće se usporedba s još jednim izvorno lingvističkim modelom – strukturalizmom koji se, prenesen u teoriju književnosti, psihologiju, povijest, sociologiju, etnologiju, pokazao izuzetno plodnom metodologijom i prerastavši u pogled na svijet dobio gotovo kulturni status.

djece, adolescenata ili odraslih osoba različitih društvenih statusa i iz različitih kultura prihvaćajući i razrađujući pojam ženskoga jezika, dok će se antiesencijalistkinje tome suprotstavljati: one koje su radikalno orijentirane negirat će bilo kakve esencijalne razlike među spolovima i pojam ženskoga jezika napadati navodeći razloge za njegovo napuštanje, a one umjerenije, koje smatraju da univerzalna i jedinstvena kategorija žene ne postoji, jer se pod tim problematičnim pojmom krije čitav niz različitih, ponekad i isključivih značenja koja između ostalog ovise o boji kože, spolnoj orijentaciji, društvenom statusu i čitavome nizu različitih individualnih i kolektivnih iskustava koja je nemoguće iscrpno opisati, istraživat će raznolike jezične manifestacije pluralnih ženskosti.⁴

Zbog svega je toga feministička lingvistika izuzetno raznoliko i interdisciplinarno područje koje u mnogim lingvističkim granama, od temeljnih lingvističkih disciplina poput fonologije, morfologije, sintakse ili semantike do onih koje više vode računa o izvanjezičnom kontekstu poput pragmatike, sociolingvistike, psiholingvistike, etnolingvistike ili široko shvaćenih diskurzivnih analiza, može pronaći plodno tlo za svoje brojne rasprave o opravdanosti ili neopravdanosti pojma ženskoga jezika, njegovoj društvenoj i civilizacijskoj uvjetovanosti, o jezičnim očitovanjima društvene nejednakosti spolova, seksizmima, rodnim stereotipovima, utišanim ženama u književnome stvaralaštvu i njihovim nastojanjima da im bude priznat "vlastiti glas", seksističnosti ili neseksističnosti gramatičke strukture i leksika, kritici naizgled neutralne upotrebe tzv. općeg muškog roda itd. Uza svu raznolikost i isključivost ipak je opravdano govoriti o feminističkoj lingvistici ili feminističkoj kritici jezika, jer se različiti smjerovi nalaze u produktivnome dijalogu čije sudionice dijele neke zajedničke ciljeve i interese. Iz "radne" je definicije feminizma teoretičarke Alison Jaggar, prema kojoj se feminizam može odrediti kao niz različitih društvenih pokreta kojima je cilj okončanje podčinjenosti žena (Bryson, 1999), vidljivo da je jedan od zajedničkih ciljeva promjena. To je nedvojbeno jedan od pojmova koji povezuje sve feminističke pravce, a isto je tako bitan pojam feminističke kritike jezika, jer prigovori koje mu upućuje nemaju smisla bez krajnjega cilja mijenjanja njegovih gramatičkih i semantičkih struktura, odnosno bez promjene jezičnoga ponašanja samih govornika.

Višestruki aspekt promjene u feminističkoj lingvistici

Iako je jedna od ključnih riječi feminističke kritike jezika, promjena nije jednoznačno određena i feministička joj jezikoslovna istraživanja pristupaju poštujući njezin višestruki aspekt. Njihov se interes za promjene očituje doprinosom u proučavanju i tumačenju jezičnih promjena koji je po teorijskim tezama i metodologijskome pristupu blizak sociolingvističkim⁵ istraživanjima tzv. promjena u odvijanju (*changes in progress*) i koji predstavlja njihovu nadopunu i nužnu korekciju rezultata koji se tiču proučavanja rodnih varijabli. Pristupajući jezičnom fenomenu feminističke autorice naglašavaju da jezik nije nikakav autonomni živi organizam koji se razvija po sebi, neovisno o izvanjskim okolnostima i njegovim govornicima, nego da su upravo govornici jedini odgovorni za njegovu konstrukciju i da samo promjenom njihova jezičnog ponašanja može doći do promjene jezika, njegove gramatičke i semantičke strukture (Cameron, 1998; Eckert & McConnell-Ginet, 1994; Spender, 1980). Jezični oblici nemaju moć sami po sebi, nego samo u ustima i ušima govornika koji ih upotrebljavaju i zato

⁴ Preuzimam definicije iz Coates, 1998: ženskost je definirana kao apstraktna kvaliteta bivanja ženom (kao što je muškost apstraktna kvaliteta bivanja muškarcem). Izvedba ili činidba roda jest prezentacija govornice ili govornika kao rodnoga bića.

⁵ Mnoge autorice smatraju da jezične pojave kojima se bave feministkinje imaju malo veze s jezikom kao sustavom fonoloških, morfoloških, sintaktičkih, semantičkih i logičkih struktura te pravila, a koji uostalom i nisu inherentno seksistički te da je glavni cilj feminističkog proučavanja osvjetljavanje uloge koju jezik zadobiva u društvenim upotreabama (primjerice Black & Coward, 1994).

je uspješna jezična promjena moguća isključivo uz istovremenu promjenu društva i njegovih institucija. Promjena je jezika normalna i prirodna: jezik koji se ne mijenja umjetni je društveni i kognitivni instrument koji ne može zadovoljiti promjenjive društvene potrebe. Te su teze veoma slične Labovljevim tvrdnjama da jezična promjena predstavlja “proces prilagodavanja i jezičnu evoluciju” (Labov, 1972:514), odnosno da ju je nemoguće objasniti pozivanjem na unutarnje jezične razloge i zanemarivanjem jezične zajednice koja određeni jezik upotrebljava (Labov, 1972). No sociolingvističke su teze obogaćene uvidima o važnosti konteksta o kojem ovise značenja jezičnih oblika i koji problematiku proširuje prema pojmu performativne “činidbe” rodnih identiteta, pluralnih ženskosti, muškosti itd., a kroz koju postaje moguće promatrati ulogu konteksta kao jednog od impulsa koji uvjetuje početak odvijanja jezičnih promjena. To su ideje koje feministički pristup približavaju pragmalingvistici.

Budući da feministički pristup zastupa tezu da se u krajnjoj liniji ne mijenja jezik, nego da njegovi govornici mijenjaju svoje jezično ponašanje, postaje moguće izraziti otpor dominantnim strukturama zadiranjem u jezik sa ciljem unošenja leksičkih, gramatičkih i semantičkih promjena,⁶ koji može biti nesvjesna pojava, ali i svjesno smišljena strategija. Tih nekoliko pristupa – proučavanje jezičnih promjena s obzirom na (široko shvaćenu) rodnu perspektivu u društvenom i situacijskom kontekstu, nesvjesni otpor i svjesno organizirano mijenjanje jezika – predstavlja višestruki aspekt pojma promjene u feminističkoj lingvistici.

Promjene u odvijanju

Premda su promjene u odvijanju nedvojbeno predmetom interesa feminističke kritike jezika, u literaturi su rijetko spomenute pod tim imenom, a još su rjeđe precizno definirane. Od triju dimenzija koje prema Labovu dolaze do izražaja prilikom proučavanja promjena u trenutku njihova odvijanja – uzroci koji potiču promjene, mehanizmi samih promjena i njihove adaptivne funkcije (Labov, 1972) – feminizam najviše zanima prva dimenzija, i to, razumljivo, samo u rodnoj perspektivi. Isto tako čini se kao da feministkinje ne zanima vremenska dimenzija, bitna sociolingvistima (Wardhaugh, 1998), u kojoj tek neka slučajna varijacija postaje cjelovitom i završenom promjenom, jer su više usmjerene prema preispitivanju valjanosti sociolingvističkih varijabli spola, odnosno roda. Utoliko bi se moglo tvrditi da su promjene u odvijanju feminizmu samo sekundarno zanimljive dok se njihov primarni interes tiče društvene uvjetovanosti suodnosa između jezika, roda i kritike upotrebe pojmova žene, muškarca i roda kao jednoznačno određenih kategorija.

Od primjedaba koje feminizam upućuje sociolingvistici najjači je onaj koji se tiče njezina prihvaćanja roda kao neupitne varijable svrstane u ravnopravni odnos s ostalim govornikovim demografskim obilježjima (klasom, rasom i dobi). Tako primjerice Gal tvrdi da su, iako su sociolingvistička istraživanja dugo zapažala razliku između muških i ženskih upotreba jezičnih oblika, raniji radovi ipak pojednostavljeno pretpostavljali da je jezik pokazatelj rodnog identiteta i jedno od mnogih ponašanja naučenih socijalizacijom koja je oblikovala različite muške i ženske društvene uloge. Recentne rekonceptualizacije roda, nastavlja dalje, odbijaju takvu rodnu teoriju i obećavaju dublje razumijevanje nastanka i odolijevanja rodnih razlika u jeziku, ističući da je rod sustav kulturalno konstruiranih odnosa moći koji se neprestano reproduciraju u međusobnim interakcijama muškaraca i žena (Gal, 1994). Ista autorica, priznajući činjenicu da muško-ženske razlike u jezičnom ponašanju postoje u proučavanim društvima kao stvarne činjenice, naglašava njihovu kulturalnu i društvenu konstrukciju koja stupnjeve razlika među ljudskim bićima transformira u kulturalno istaknute dihotomije muškosti i ženskosti (Gal, 1994). Karakteristike tih razlika nisu jednake, nego se u različitim društvima mogu korjenito razlikovati, što osporava njihovu “prirodnu”, biološki uvjetova-

⁶ Tako primjerice Bolinger čak razmatra mogućnosti kršenja gramatičkih pravila u engleskom jeziku (Bolinger, 1987).

nost istovremeno dokazujući njihovu društvenu konstruiranost. Na sličan način Eckert i McConnell-Ginet smatraju da dihotomijske spolno utemeljene kategorije često osiguravaju lagan način da se cijelo društvo svrsta u dvije grupe koje se međusobno ne poklapaju, ali da ta simplificirana slika zanemaruje činjenicu da se sadržaji tih kategorija neprestano rekonstruiraju i na različite načine preoblikuju u skladu s društvenim kontekstom, tako da ništa ne može jamčiti hoće li žene i muškarci u nekom društvu sebe konstituirati kao koherentnu društvenu grupu s različitim zajedničkim interesima (Eckert & McConnell-Ginet, 1994). Iz njihovih razmatranja proizlazi da bi tu dihotomiju trebalo odbaciti i zato što obje kategorije neprirodno homogenizira uz istovremenu marginalizaciju onih koji se u nju nesvjesno ili svjesno odbijaju uklopiti (Eckert & McConnell-Ginet, 1994).⁷ Autorice nastavljaju sa svojom kritikom sociolingvistike, ali i rodni teorija. S jedne strane, mnogi lingvisti govore o rodu samo zato što se čini da se pojavljuje kao značajna varijabla u njihovim istraživanjima jezičnih pojava i ne trude se upoznati teorijske radove rodni studija, s druge strane, oni koji o jeziku govore iz rodne perspektive nisu dovoljno obaviješteni o jezikoslovnim teorijskim modelima i empirijskim istraživanjima jezika i često nemaju uvide o kretanjima u lingvistici (Eckert & McConnell-Ginet, 1994).

Uza sve napetosti koje postoje između sociolingvistike i feminističkog pristupa jeziku, vjerujem da feminističko indirektno problematiziranje promjena u odvijanju preko kritike sociolingvističke jednoznačne upotrebe kategorije roda ipak baca novo svjetlo na sam proces odvijanja jezičnih promjena. Naglašavanjem nestalnosti i heterogenosti rodni kategorija feminizam proučavanju promjena u odvijanju dodaje kontekstualnu i performativnu dimenziju koje mogu igrati bitnu ulogu u objašnjavanju njihovih početnih uzroka. Osim društvenih postoje i kontekstualni razlozi jezičnih raznolikosti koje s vremenom mogu promijeniti jezične navike svojih govornika. Na taj način feminističko proučavanje kontekstualnih promjena širi prizmu preko koje sociolingvistika tumači promjene u odvijanju.

Kontekstualne promjene

Empirijska su istraživanja pokazala da ljudska bića ne govore u svakoj situaciji na isti način i da su jezične navike i ponašanja kontekstualno uvjetovani. Raznolike situacije zahtijevaju različito jezično ponašanje – sasvim je jasno da jedna te ista osoba ne može upotrebljavati iste jezične oblike, na primjer, nastupajući na uglednom znanstvenome skupu i prisustvujući nogometnoj utakmici. Različitost jezičnih upotreba vidljiva je na svim jezičnim razinama: od fonološke razine i izgovora preko morfološko-leksičke do sintaktičke razine. Kao što bi na znanstvenom skupu bilo “nepravilno” izlaganje referata i sudjelovanje u raspravama na slengu, isto bi tako upotreba formalnih jezičnih oblika među prijateljicama i prijateljima na nogometnoj utakmici bila krajnje neprimjerenom. Zbog toga je očito da je i za dublje razumijevanje rodne perspektive u viđenju jezičnih promjena potrebno proučavati varijabilnost rodno ponašanja u različitim situacijama, jer rod nije jedinstveno jednodimenzionalno obilježje (Brown, 1994). Naprotiv, on ima različite primjene i učinke u različitim situacijskim kontekstima – rod se u njima na različite načine izvodi.

Zalaženjem u područje rodne izvedbe, feministička kritika jezika počinje operirati pojmom jezičnih iskaza i diskursa. Većina autorica prihvaća Faircloughovu odredbu diskursa koja na tragu foucaultovske definicije diskurs određuje kao sustav iskaza koji se vezuju oko zajedničkih vrijednosti i značenja (Coates, 1998).⁸ Prema Coates, koja svoje analize jezičnih iz-

⁷ Autorice misle na već spomenute queer communities.

⁸ Tako postoje diskursi koje je moguće nazvati “konzervativnima”, jer podupiru nepromjenjivost tradicionalnih vrijednosti, “patrijarhalni” diskursi koji ističu značenja i vrijednosti koji pretpostavljaju mušku superiornost (to su primjeri dominantnih diskursa), ali i različiti diskursi otpora, na primjer “feministički” diskurs.

vedaba ženskosti zasniva upravo na tom pojmu, njegova se prednost sastoji u tome što priznaje vrijednosnu prirodu jezika: ne postoji neutralni diskurs i svaki put kada govore, ljudska bića moraju birati između različitih sustava vrijednosti i nizova značenja. Takav pristup omogućuje da se pokaže kako različiti diskursi svoje govornike na različite načine postavljaju u izvanjezičnu zbilju (Coates, 1998), a to za teorije jezičnih izvedaba roda ima posebno značenje.

Osim što može biti poticajom jezičnih promjena, jezična izvedba raznolikih oblika ženskosti može snažno utjecati i na promjenu društvene zbilje. Moć njezine sposobnosti dvostrukoga, jezičnog i nejezičnog mijenjanja postaje jasna podsjećanjem na feminističko stajalište da je jezična promjena najuspješnija kada je dio šire društvene inicijative i kada ima jaku društvenu potporu. Jedno je od njezinih bitnih obilježja protuslovnost – izvedene ženskosti često su kontradiktorne i variraju između dvaju ekstrema: od feminističkih diskursa koji naglašavaju žensku snagu i suprotstavljaju se tradicionalnim stereotipovima do konzervativnih tipova diskursa u kojima su žene određene svojim izgledom, osjećajima i u kojima podcjenjuju svoje sposobnosti i talente.⁹ Pri tome je bitno primijetiti to da korelacija između jezične izvedbe ženskosti (ili muškosti) i spola govornice (ili govornika) ne mora nužno postojati. Kako su pokazala istraživanja Kire Hall (predstavljena u njezinu izuzetno interesantnome članku *Lip Service on the Fantasy Lines*), jezik može biti upotrijebljen za izvedbu društvenih identiteta koji se ne poklapaju s individualnim biološkim karakteristikama (Hall, 1998).¹⁰

Rezultati Jennifer Coates koja je (na primjerima jezičnog izražavanja britanskih djevojaka i žena devedesetih godina) analizirala jezične manifestacije ženskosti pokazali su da nema jedinstvene izvedbe ženskosti, jedinstvenoga bivanja ženom. U suvremenome razvijenom svijetu dostupne su različite verzije ženskosti i različiti diskursi za njihovo izražavanje, a to znači i to da nema jedinstvenoga značenja pojma žene, jer on varira između različitih i kontradiktornih sadržaja i ovisi o tome u kojem se tipu diskursa pojavljuje (primjerice da li se pojavljuje u feminističkom ili patrijarhalnom diskursu): mainstream diskursi podrazumijevaju konvencionalno i tradicionalno značenje pojma žena, ali radikalniji ili subverzivni diskursi nude alternativne načine izvedbe ženskosti i iskazuju otpor prema tradicionalnim verzijama (Coates, 1998).

Zaključci do kojih su neovisno jedna od druge došle Hall i Coates nude radikalno promijenjene uvide u opravdanost upotrebe kategorije roda kao relevantne varijable u sociolingvističkim istraživanjima. Promijenjena značenja kategorija roda žene i muškarca navode na zaključak da sociolingvističke generalizacije o različitim ženskim i muškim jezičnim oblicima gube svoju nekadašnju vrijednost i traže drukčije koncipirana jezikoslovna ispitivanja. Istovremeno, kontekstualna jezična izvedba roda, zbog teze da mogućnost izabiranja diskursa otpora znači mogućnost aktivne, dinamične i kritične jezične upotrebe kojom govornici mogu iskazivati svoje neslaganje s normama dominantne kulture, predstavlja prijelaz prema feminističkoj ideji jezične reforme uvođenjem svjesnih promjena u jezik.

⁹ Primjerice, diskursi otpora mogu dovesti u pitanje tradicionalne konstrukte poput "sretne obitelji", "žene kao bića čiji je krajnji cilj imati supruga i djecu", patrijarhalne muško-ženske odnose itd., dok ih konzervativni diskursi podržavaju. Bitno je primijetiti da žene i muškarci u različitim (a ponekad i istim) kontekstima rabe obje vrste diskursa.

¹⁰ Drugim riječima, biološki muškarci mogu jezikom izvoditi tipove ženskosti kao što biološke žene mogu izvoditi oblike muškosti. Tu, međutim, postoji paradoks: izvedbe (i jezične i nejezične) koje se ne poklapaju sa spolom govornika ozbiljavaju tezu Simone de Beauvoir da "biologija nije sudbina" (što je u feminizmu nesumnjivo najčešće citirani navod) i dok, s jedne strane, u očima društvenog mainstreama takve izvedbe izgledaju najblaže rečeno nekonvencionalno, s druge je strane takvo igranje rodni uloga strogo konvencionalno i gotovo stereotipno.

Otpori prema dominantnom diskursu

Društvene i kulturalne konstrukcije koje upisane u jezik nameću vlastitu viziju zbilje, nisu uvijek stabilne niti ih govornici pasivno prihvaćaju i reproduciraju – jezični se oblici, između ostalog, mogu promatrati i kao strategijski odgovori na dominantni društveni poredak (Gal, 1994). Ženski jezični otpori usmjereni prema potkopavanju stabilnosti dominantnih diskursa mogu se ugrubo podijeliti na dvije osnovne grupe: nesvjesne i svjesne otpore. Nesvjesne otpore obilježava manji stupanj organiziranosti i veći stupanj privatnosti, “nevidljivosti” u društvenome kontekstu mainstreama. Svjesni su otpori često “vidljivi”, karakteristični za organizirani feministički pokret, uobličeni u poluinstitucionalne forme poput neseksističkih jezičnih vodiča i priručnika, novih jezičnih konstrukcija, preimenovanih značenja itd.

Nesvjesni otpori

Oblike je nesvjesnih otpora uzimajući u obzir rezultate etnografskih istraživanja detaljno analizirala Gal. Prema njezinim se stajalištima ženski svakodnevni govor i specifični ženski jezični žanrovi ponekad mogu promatrati kao oblici nesvjesnog odupiranja muškoj dominaciji. Među ženama različitih društvenih slojeva i etničkih grupa jezične su aktivnosti često višeznačne, protuslovne i različite, a protežu se od prilagodbe do subverzije i autonomne rekonstrukcije vladajućih kulturalnih definicija (Gal, 1994). Tijekom dugotrajne povijesti svoje podčinjenosti žene su stvorile specifične govorne vještine koje funkcioniraju kao više ili manje uspješni pokušaji subverzije dominantnog, obično muškog autoriteta. Ženske verbalne vještine i oblici jezičnih žanrova mogu biti autonomne konstrukcije ili mogu prisvajati već postojeće konstrukcije i prilagođavati ih vlastitim potrebama. Odluke su ženskoga kritizma izražena u njima protuslovne: nerijetko je skriven u implicitnim formama poput dvosmislenosti i ironije, ali često i direktno izražen. Primjeri koje autorica navodi skupljeni su s različitih krajeva svijeta i iz različitih povijesnih epoha,¹¹ a pokazuju svoju višestruku dimenzioniranost koja uključuje različite jezične izraze: gestikulacije, kratke i dvosmislene, duge i eksplicitne izraze; zatim raznolike društvene kontekste: javne demonstracije, zatvorene susrete, intimne razgovore, plaćene izvedbe; i, na kraju, nekoliko stupnjeva subverzije dominantnog diskursa: od zatvorenih komentara do otpora i otvorenoga kritizma. Zanimljivo je primijetiti da se spomenute dimenzije ne nalaze u jednostavnom suodnosu – primjerice, snažan protest može se pojaviti i u obliku šutljivih gesta i u eksplicitnim javnim performansima (Gal, 1994).

Sve te jezične strategije predstavljaju mogućnost početka odvijanja neke jezične promjene, uglavnom semantičkog karaktera. Semantička je promjena moguća zato što jezični oblici nemaju jedinstveno i stalno značenje, nego ono ovisi o društvenom kontekstu u kojem je neki jezični oblik izgovoren. Muška dominacija može nametnuti muški orijentirana značenja jezičnih oblika, ali ih ne može u potpunosti kontrolirati – uvijek postoji prostor za izazove, otpor i alternative. Nažalost, do toga ne mora i doći: često se, naime, događa da jezična strategija koja je bila zamišljena kao suprotstavljanje muškoj dominaciji završi tako da reproducira i legitimira muški autoritet.¹²

¹¹ Autorica svoju analizu zasniva na bogatom etnografskome materijalu koji opisuju različite civilizacije: malgaško društvo, Wolofe iz Senegala, Kune iz Paname, ruralna grčka društva, jezično ponašanje žena u mađarsko-njemačkom bilingvalnom gradu u Austriji, ženska ogovaranja u španjolskome ratarskom selu, pojavu čitanja sentimentalnih romana kod suvremenih američkih žena, narod Kwaio sa Solomonovih otoka, Muški i ženski klub u Londonu oko 1880., ponašanja nigerijskih žena u Nigerijskom ženskom ratu 1929., govorenu beduinsku lirsku poeziju, pjesme lingela koje izvode žene iz Lesota. Rezultate njezinih analiza citira i Wardhaugh, 1998.

¹² Do toga dolazi zato što žene i muškarci u interakciju ne ulaze kao individue, nego u institucijama (poput škola, radnih mjesta, političkih stranaka, obitelji) koje su utemeljene na rodnim razlikama i prenose uglavnom muški autoritet.

Svjesne promjene i feministička jezična reforma

Predlažući jezičnu reformu koja će svjesno i planski uvesti promjene u jezik, feministkinje su svoje zahtjeve opravdale pretpostavkom da jezik nije neutralno sredstvo za reprezentaciju zbilje. Naprotiv, u jezik je upisana određena slika stvarnosti koja ne služi podjednako svim govornicima, nego im nameće određenu sliku svijeta podržavajući i ozakonjujući androcentrični pogled na svijet (Ehrlich & King, 1994; Ehrlich & King, 1998). U njemu su žene često jezikom negativno obilježene: upotreba je jezika prema ženama nastrojena seksistički¹³ i zato takvo jezično ponašanje treba zamijeniti neseksističkim s pomoću organiziranoga mijenjanja gramatičkih pravila i značenja leksičkih oblika.

Što se tiče promjene gramatičkih pravila, koja su posebno konzervativna i teško promjenjiva, mnoge feministkinje oštro napadaju upotrebu tzv. općeg muškog roda i dokazuju da su u njegovu propisivanju glavnu ulogu imali ideologijski razlozi, a ne činjenice da su takve upotrebe ekonomičnije, spretnije i manje nezgrapne kako se često navodi.¹⁴ Takve su vrste promjena teže izvedive, ali to ne znači da od njih treba odustati i da ih feministkinje ne poduzimaju. S leksikom je drukčije: u jeziku se stalno pojavljuju novi jezični oblici s novim značenjima ili se stari oblici pune drukčijim značenjima. Zato u dinamičnom području leksika i semantike feministička subverzivna jezična djelatnost ima više izgleda za brži i potpuniji uspjeh. Analogno tome, u leksiku i semantici brojnije su, učestalije, "kreativnije" i "maštovitije" pojave seksističkog markiranja žena. Seksizmi o ženama veoma su izraziti u tzv. kolokvijalnom jeziku, slengu i svim neformalnim jezičnim upotrebama uopće: o njezinoj spolnosti, tijelu, izgledu, ponašanju, intelektualnim sposobnostima postoji velik broj uvredljivih i ponižavajućih izraza koji uvijek naglašavaju biološke karakteristike kao esenciju, kao ono čime je žena u cijelosti određena. Široko rasprostranjene populističke predodžbe i stereotipovi također insistiraju na spolnim i rodnim razlikama između muškaraca i žena. One su preuveličane i polarizirane, a istovremeno su sličnosti zanemarene ili prešućene, iako su, uvjerena sam, kvantitativno brojnije i kvalitativno značajnije. Naglašavanje razlika na štetu žena nije samo obilježje neformalnoga "jezika ulice", nego je duboko uraslo u cjelokupni civilizacijski mentalitet, u znanost, politiku i ostale oblike ljudskog djelovanja u svijetu, a počinje se prenositi već najranijom socijalizacijom i edukacijom.

Zbog svega se toga svjesno zadiranje u jezik sa ciljem promjene seksističkih struktura i značenja čini opravdanim i nužnim. Uvođenje se promjena može odvijati na nekoliko načina, a jezična se inovacija, kako tvrde Ehrlich i King koje se u zajedničkim radovima iscrpno bave pitanjima rodno utemeljene jezične reforme na engleskim govornim područjima, može na dva načina suprotstaviti androcentričnim jezičnim normama: zamijeniti (seksističke) oblike koji već postoje u jeziku ili uvesti pojmove koji su do tada bili neimenovani (Ehrlich & King, 1994).

Možda je najpoznatiji način mijenjanja jezika pisanje vodiča i priručnika za neseksističku jezičnu upotrebu koji određene oblike jednostavno izbacuju iz jezika, odnosno propisuju koji su oblici seksistički i čija je upotreba nedozvoljena, a koji su dozvoljeni, navodeći uz svaki negativno obilježeni oblik njegovu prihvatljivu alternativu.¹⁵ Iako takvi priručnici po-

¹³ Za provjeru je dovoljno prelistati neki jednojezični rječnik (primjerice Anićev za hrvatski) i pogledati kako su u njemu definirani pojmovi žene, muškarca i njihovih izvedenice, pogotovo one pejorativnog i deprecijativnog značenja. Isto je tako zanimljivo vidjeti koliko ima pogrdnih i uvredljivih značenja za pojmove povezane s muškarcima, a u kolikoj mjeri ona postoje za žene. (Za detaljniju analizu upućujem na Borić, 1998)

¹⁴ O tome na primjeru engleskoga jezika iscrpno govore Bodine, 1998 i Spender, 1980. Razlozi nemaju nikakve veze s gramatikom ili nekim drugim izvorno jezičnim fenomenom, nego s vjerovanjem o odnosu između žena i muškaraca: žena je inferiornija i zato dolazi iza muškarca. To je čista ideologija prema kojoj jezik treba odražavati navodno "prirodni" zakon muške superiornosti.

¹⁵ Za engleska govorna područja postoji puno takvih vodiča i rječnika: priručnici M. Doyle, C. Miller & K. Swift samo su neki od njih.

stižu veliku popularnost (pogotovo u feminističkim krugovima), zbog njihove im je nužne preskriptivnosti upućena i oštra feministička kritika: neseksistički udžbenici stvaraju kanon prihvatljive i neprihvatljive jezične upotrebe, premda se većina feministkinja slaže da su nužno i privremeno zlo. Osim toga, uza svu svoju preskriptivnost oni ne mogu nikoga natjerati da rabi oblike koje predlažu: u ustima seksista jezik uvijek može biti seksistički (Cameron, 1998). Napori uvođenja neseksističkog jezika urodili su, dakako, pozitivnim promjenama: primjerice, engleski oblici "crippled" i "Nigger" zamijenjeni su oblicima "disabled" i "black" (Doyle, 1998). To međutim ne znači da su "crippled" i "Nigger" nestali iz rječničkog inventara engleskoga jezika: u društvu uvijek postoje otpori svakoj inovaciji bez obzira na to da li je ona pozitivna ili negativna. Hrvatska (ili bolje rečeno zagrebačka) se feministička scena, nažalost, ne može pohvaliti postojanjem neseksističkog priručnika hrvatskoga jezika, ali treba se nadati pozitivnim promjenama i njegovoj skoroj pojavi.

Drugi je način promjena tzv. preimenovanje ("popravak", reclaiming) negativnih pojmova: negativno se značenje nekog pojma zamjenjuje i "puni" pozitivnim značenjima. Takav postupak dolazi do izražaja u onim riječima koje se uglavnom odnose na žene ili neke druge negativno obilježene skupine; primjerice "baba", "vještica", "javna žena" (kao sinonim za prostitutku) dobivaju nova značenja, pa tako vještica postaje "mudra, dobra i ne nužno starija žena s bogatim životnim iskustvom i ekskluzivnim znanjima koje upotrebljava da bi nesebično pomogla drugima";¹⁶ javna žena zadobiva pozitivne denotacije i konotacije, jer osim prostitutke označava i "ženu aktivnu u području javnosti" – svaka političarka, aktivistkinja, poslovna žena... postaju javnim ženama. U zagrebačkim je feminističkim krugovima preimenovanje dobro znana aktivnost, a osobito su popularni pojmovi vještica i baba. Tako su se aktivistkinje iz Grupe za ženska ljudska prava prozvale B.a.B.e. – to je akronim od "Budi aktivna. Budi emancipirana" koji se deklinira i upotrebljava u oba broja. Isto je tako sasvim normalno da svaka feministkinja sebe proglasi vješticom postizujući pri tome dvostruki učinak: s jedne strane aludira na svoju subverzivnu djelatnost, jer činjenicom da je aktivna u feminizmu potkopava temelje patrijarhalnoga društva (kao što su srednjovjekovne vještice uzdržavale moć tadašnjeg društva), a s druge strane pripisuje tom inače negativnome pojmu pozitivna značenja – patrijarhalni je poredak nepravedan i treba ga mirne savjesti potkopavati.

Podslučaj je imenovanja pojava kada članovi grupe koju su izvanjski pripadnici društva negativno markirali usvoje pejorativnu riječ kao pozitivnu i počnu je upotrebljavati u međusobnoj komunikaciji. Na primjer, crnačke su supkulture usvojile pogrdnu riječ Nigger koja u ustima bijelaca ima rasističko značenje i pripisali joj pozitivno značenje koje se ostvaruje svaki put kada u međusobnoj komunikaciji pripadnici afroameričke kulture izgovore tu riječ (u međurasnoj komunikaciji, međutim, zadržava svoje pejorativne konotacije); slično se dogodilo i s pojmovima queer, dyke...

Feministički pokušaji jezične reforme uveli su i pojmove koji izražavaju ženske percepcije i iskustva, pojave i odgovarajuće pojmove poput "podizanja svijesti", "nasilja u obitelji", "silovanja u braku", "spolnog uznemiravanja", "zlostavljanja", "seksizma", pa i samoga "feminizma" koji nisu mogli postojati u jeziku koji odražava androcentrični pogled na svijet (Ehrlich & King, 1994; Ehrlich & King, 1998).¹⁷ To su sve pojmovi koji su se proširili izvan

¹⁶ Zanimljivo je primijetiti da preimenovanje nije predmetom interesa samo feministički orijentiranih lingvistkinja; naprotiv, njime se podjednako bave i sociologinje, antropologinje, povjesničarke... i svaka u svojoj struci poduzima nova tumačenja i iščitavanja starih pojmova. U tome je smislu interesantan primjerice tekst antropologinje K. Rountree Nova vještica Zapada: feministkinje prisvajaju staru vješticu objavljen u 2. broju Treće, časopisa Centra za ženske studije. Spomenuti je časopis jedan svoj cijeli broj tematski posvetio feminističkoj teologiji i omogućio izlazak u javnost većem broju tekstova koji su problematizirali teološke pojmove i biblijske ličnosti poput Marije ili Marije Magdalene pripisujući im nova, do sada nepoznata značenja.

¹⁷ Zbog nepostojanja takvih pojmova mnoge su feministkinje jezik proglasile "muškom tvorevinom" (primjerice Dale Spender u knjizi *Man Made Language.*).

granica grupa koje su ih uvele i postali dijelom svakodnevne komunikacije cijeloga društva, ali među njima postoje i oni koji reflektiraju potrebe pripadnika određenih zatvorenih skupina sa "specifičnim potrebama" i nikada ne prelaze njihove granice. U prvom redu mislim na queer communities i inovacije u njihovu queer slengu koje prosječnim osobama ne mogu biti poznate. Transrodnim ili homoseksualnim osobama,¹⁸ hermafroditima ili androginitima gramatički sustav zamjenica muškog i ženskog roda ne može biti prikladnim sredstvom za izražavanje vlastitog identiteta u jeziku, jer se oni odbijaju svrstati u jednu od dihotomija koje im stoje na raspolaganju. Budući da je mogućnost izražavanja identiteta u jeziku bitna za svijest o vlastitoj različitosti u odnosu prema mainstream kulturi i za izgradnju svojeg identiteta i budući da, ako i postoji, zamjenica srednjeg roda ne može biti smatrana prikladnim izražajnim sredstvom, preostaje uvođenje nove, transrodne zamjenice kojom će queer osobe moći referirati na pripadnike svoje zajednice. Tako, primjerice, u engleskom queer slengu postoji zamjenica trećeg lica jednine koja funkcionira kao transrodni ekvivalent za he i she – njezin je oblik sie ili s/he, dok je ekvivalent za him/her i his/her (kao i izvedenice herself/himself) transrodna zamjenica hir (odnosno hirsself).¹⁹

Ovakvim neinstitucionalnim promjenama, koje ne mogu biti prihvaćene širom društvenom podrškom, bliske su promjene koje su evidentirane u rodnoj jezičnoj literaturi, ali nikada nisu ušle u široku upotrebu i pomalo su kalamburskoga karaktera. Dva primjera koje navodim ponovno su iz engleskog jezika. Prvi je primjer postojanje oblika HERstory kao svojevrsnog ženskog ekvivalenta obliku HIStory koji jasno pokazuje da je povijest rodno ograničena na muškarce i da je to zapravo "muška (njegova) povijest". Herstory se upotrebljava u rijetkim i ekskluzivnim prilikama u kojima se želi naglasiti ženski doprinos povijesnom razvoju i ne postoji u općoj upotrebi (Ehrlich & King, 1998). Drugi je primjer igra riječima oblicima HEroes i SHEroes koja ima sličnu funkciju (Wardhaugh, 1998).

Promjenu je moguće ostvariti i prijedlozima za uvođenje rodno neutralnih pojmova čiji oblici ne dozvoljavaju da se iz njih iščita rod ili bračni status referenata (u engleskom to može biti zamjena sufiksa man sufiksom person, pa chairman postaje chairperson, salesman salesperson, spokesman spokesperson itd., te zamjena oblika Mrs i Miss koji odaju bračni status žene neutralnim oblikom Ms kao ženskim ekvivalentom muškoga Mr koji također ne omogućuje iščitavanje bračnoga statusa svojeg referenta; Ehrlich & King, 1998). U ovaj se način ostvarivanja promjena mogu svrstati i zahtjevi da se umjesto općeg muškog oblika "on" počne upotrebljavati "ona ili on" koji nedvosmisleno upućuju na prisutnost žena u široko shvaćenome društvenom životu. Ove vrste prijedloga društvo najlakše prihvaća tako da bez većih problema mogu postići status institucionalno uvedene promjene implementacijom u organizacije, kompanije i agencije u obliku prijedloga ili čak naredbi za određeno jezično ponašanje i jezične upotrebe (Ehrlich & King, 1998).

U vraćanju promišljanju jezične situacije na domaćoj feminističkoj sceni postaje jasno da pred hrvatskim feministkinjama stoje specifična obilježja gramatičke strukture hrvatskoga jezika koja im onemogućuju da se slijepo povode za svojim inozemnim kolegicama. Do neke je mjere bilo jednostavno izbaciti oblik gospođica i uvesti lik gospođa kao jedini prihvatljiv za

¹⁸ Primjerice, androginitim ili butch lezbijkama. Osim toga, u teorijskim radovima iz područja lezbijskog feminizma mnoge se autorice, poput Monique Wittig ili Audre Lorde, trude "zanemariti" rodnu razliku kao relevantnu i pokušavaju na određeni način negirati ili transcendirati rod.

¹⁹ Oblike engleskih transrodnih zamjenica pronašla sam u A Brief Dictionary of Queer Slang and Culture autorice Rebbecca Scott (<http://www.geocities.com/WestHollywood/Stonewall/4219>). Nažalost, nisam uspjela doći do podataka koji bi otkrivali eventualno postojanje zagrebačkoga queer slenga, premda bi bilo zanimljivo znati kako transrodni govornici hrvatskoga rješavaju problem jezičnog izražavanja svojega rodnog identiteta. Vlastito iskustvo slušanja "uličnih razgovora" navodi na zaključak da posebna transrodna zamjenica trećeg lica ne postoji i da ženske transrodne osobe upotrebljavaju jezične oblike u muškom, a muške osobe u ženskom rodu (Grozno zglodaš, stara. Koji ti je to puder?).

oslovljavanje ženskih osoba i jedini ekvivalent muškom liku gospodin ili zahtijevati da se umjesto "on" upotrebljava "ona i on". No, s pravilima je za oslovljavanje iz poštovanja, a pogotovo s načinima tvorbe u hrvatskom jeziku stvar puno kompliciranija. Zamjenica Vi iz poštovanja traži množinski muški oblik glagola, tako da zapravo obraćanje ženama iz poštovanja u (ili možda, prema) njihovu rodu postaje jezično nemoguće – ženi se je moguće obratiti samo u obliku muškog roda. U nekim situacijama to pravilo može zadobiti paradoksalne konotacije koje, budući da feministkinje ustrajavaju na svojim stavovima, mogu voditi jedino svjesnom kršenju tog oblika i uvođenju nekog prikladnijeg jezičnog oblika, primjerice, upotrebe glagola u trećem licu jednine ženskog roda. Tako je u Priručniku za zlostavljane žene u izdanju Autonomne ženske kuće Zagreb moguće pročitati konstrukcije poput "Vi ste bila", "Vi ste pokušala".... koje, iako gramatički neispravne, ispunjavaju svoju funkciju pokazivanja poštovanja prema zlostavljanoj ženi koje joj može pomoći da vrati ili tek izgradi vlastito samopoštovanje – čini se, naime, apsurdnim da se ženi koju je zlostavljao njezin muški partner obraća u muškom rodu!

Načine tvorbe izvedenica ženskog roda u hrvatskom feministkinje smatraju posebno nepovoljnim i seksističkim. Iako postoje paralelni oblici tvorbenih morfema ic-a, inj-a i kinj-a, sufix je ic-a nedvojbeno najplodniji i uglavnom ima prednost pred ostalima: ima izrazitu prednost pred likom kinj-a kad osnova iz koje se izvodi ženski oblik završava na ant, ent i ist dok su kod osnova koje završavaju na og oba oblika, i ic-a i inj-a, podjednako dozvoljeni. To bi značilo da su u hrvatskom standardnom jeziku pravilne izvedenice aktivistica, feministica, lingvistica, a ne aktivistkinja, feministkinja i lingvistkinja. Feministkinje se tome odupiru, jer je za njih oblik ic-a deprecijativnoga značenja budući da uz svoju funkciju tvorbe ženskog roda obavlja i funkciju tvorbe deminutiva. Zbog toga je u feminističkim grupama uobičajeno zanemarivanje toga pravila uz upotrebu oblika aktivistkinja, feministkinja, lingvistkinja, filozofkinja kao i psihologinja, sociologinja koje su gramatički dozvoljene. Takve stavove s njima dijeli i autorica ovih redaka koja se nada da njezino ustrajavanje na nedeminutivnim oblicima feministkinja, aktivistkinja, (anti)esencijalistkinja i lingvistkinja skromno pridonosi pokušaju uvođenja feministički intonirane promjene u njezin materinji jezik.

Feminističke lingvističke reforme u susretu s dinamičnim društvenim strukturama nisu prešutno prihvaćene i često nailaze na snažan otpor i odbijanje. Ponekad mogu biti neutralizirane, a njihov izvorno feministički duh preokrenut. Budući da su jezična značenja determinirana društvenim vrijednostima i stavovima dominantne kulture, pojmovi početno uvedeni kao neutralni i neseksistički mogu u ustima seksističke jezične zajednice izgubiti svoju neutralnost. Ehrlich i King smatraju da samo postojanje neobilježanih izraza u jeziku ne znači i to da će biti upotrijebljeni na neutralan način (Ehrlich & King, 1998). Osim toga, izokretanje neobilježenoga značenja u markirano nije pojava koja je ograničena samo na nove jezične oblike, već pogađa i stare izvorno neutralne oblike koji su s vremenom zadobili negativne konotacije. Otpori se mogu očitovati kao neprikriveno omalovažavanje i stigmatizacija, ali i kao nepravilna interpretacija određene inovacije i njezina pogrešna upotreba u jeziku. Autorice svoje tvrdnje podupiru sljedećim primjerima: sedamdesetih su godina feministkinje u engleska govorna područja uvele oblik Ms kao zamjenu za Miss i Mrs i paralelni oblik muškom Mr. Ms je trebalo označavati (ženski) rod bez indiciranja bračnoga statusa (poput muškoga Mr), ali njegova upotreba nije bila onakvom kakvu su željele. Patrijarhalno je društvo i dalje pokazivalo tendenciju da žene promatra u odnosu prema muškarcu, pa je jedna od upotreba bila: Miss za nevjenčane žene, Mrs za vjenčane, a Ms za razvedene (Ehrlich & King, 1994; Ehrlich & King, 1998)! Isto tako neutralni pojmovi chairperson i spokesperson koji su zamijenili pojmove chairman i spokesman počeli su se rabiti samo za žene, dok su se oblici chairman i spokesman i dalje upotrebljavali za označavanje muških referenata. Na taj je način stvorena nova rodna opozicija: chairperson – chairman i spokesperson – spokesman (Ehrlich & King, 1998).

Antifeministički pokušaji omalovažavanja bilo kakvih jezičnih reformi mogu biti uobličeni i u akademske i stručne odgovore jezikoslovaca koji se pozivaju na čistoću jezika ko-

ju je potrebno održavati, na viđenje jezika kao nepromjenjive i "smrznute" strukture, na stav da jezik ima svoj vlastiti smjer razvoja u koji ne treba svjesno zadirati (Ehrlich & King, 1998). Sve to pokazuje u kolikoj mjeri dominantni sustavi vrijednosti i ideologija određuju kakve će biti interpretacije i upotrebe novih pojmova, usprkos njihovoj namjeravanoj rodnoj neutralnosti.

Isticanje činjenice da seksistička zajednica izvorno neutralna značenja može društveno konstruirati i prilagoditi svojim potrebama nikako ne znači da su jezične reforme uzaludne i da ih zbog problema s kojima se susreću treba napustiti. Ehrlich i King govore o trima razlozima za ustrajavanje na njima: kao prvo, čak i kad nisu odmah uspješne, omogućuju individui da razvije osjetljivost za jezično izražavanje i spozna u kolikoj je mjeri jezik diskriminacijski usmjeren prema ženama; drugo, jezične reforme mogu biti izvor osnaživanja članova omalovažavanih grupa; i napokon, proučavajući neuspješne pokušaje, postaje moguće bolje shvatiti društvene mehanizme koji djeluju u slučajevima uspješnih reformi. Iz svega toga feministkinje izvlače pozitivan moral: ako su značenja društveno konstruirana, onda postojanje jezične zajednice koja je posvećena uklanjanju seksističkih aktivnosti osigurava potporu potrebnu za uspješnu reformu (Ehrlich & King, 1998), a u krugu se istomišljenika mogu stvarati nova značenja prilagođena komunikacijskim potrebama novih, neseksističkih društava (McConnell-Ginet, 1998). Svoja razmatranja o uvjetima uspješnosti rodno utemeljene jezične reforme Ehrlich i King završavaju zaključkom da je ona najuspješnija onda kada se odvija u kontekstu neseksističke jezične zajednice, odnosno kada njezini stavovi i sustavi vrijednosti podupiru upotrebu neutralnih značenja. Za njezino je ostvarenje bitna vidljiva institucionalna podrška, podrška raznih ženskih grupa i svijest o tome da je jezična promjena dio šire društvene reforme.

Zaključna razmatranja

Pristupajući jezičnim promjenama feministička kritika jezika nikada ne zaboravlja društveni karakter jezičnog fenomena. Zato su njezine lingvističke problematizacije interdisciplinarne, a strogo jezične činjenice ne mogu biti predmetom njezina primarnog interesa. Svjesne važnosti jezika u društvenoj konstrukciji i rekonstrukciji zbilje, feministkinje ipak ne mogu dozvoliti da tako bitna pojava ostane zanemarenom u njihovim promišljanjima, pa mu na svoj osebujni teorijsko-aktivistički način posvećuju punu pozornost. Ako se to uzme u obzir, postaje jasno zašto se jezičnom problematikom ne bave samo lingvistkinje, već i književnice ili čak znanstvenice čija je temeljna struka daleko od jezikoslovne.

U tome su svjetlu promatrane i višeznačno određene jezične promjene: promjene u odvijanju, kontekstualne raznolikosti, nesvjesne i svjesne promjene, zajedno sa svojim višestrukim aspektima koji su i sami razloživi na mnoge podaspekte, predstavljaju podlogu koja može igrati bitnu ulogu u promjeni društvene zbilje u cijelosti. Općenitu dekonstrukciju različitih vrsta seksizama u društvu mora pratiti i njihova dekonstrukcija u svim domenama jezika i uza sve pokušaje koji već postoje, vjerujem da će ta ideja uvijek predstavljati izazov feministkinjama koje su svjesne važnosti jezika u održavanju i nužnosti rastvaranja androcentričnoga društvenog poretka.

LITERATURA

- Navodi: Black & Coward, 1994; Brown, 1994; Eckert & McConnell-Ginet, 1994; Gal, 1994; Miller, 1994 nalaze se u: C. Roman, S. Juhasz, C. Miller (ur.) **The Women and Language Debate: a sourcebook**. New Brunswick – New Jersey: Rutgers U. P.
- Navodi: Bodine, 1998; Cameron, 1998; Coates, 1998; Doyle, 1998; Ehrlich & King, 1998; Hall, 1998; McConnell-Ginet, 1998 nalaze se u: D. Cameron (ur.) **The Feminist Critique of Language: A Reader**. London – New York: Routledge.
- Bolinger D. (1987) **Language – The Loaded Weapon. The use and abuse of language today**. London – New York: Longman.
- Borić R. (1998) Ženski identitet u jeziku. **Treća** 1:37–44.
- Bryson V. (1999) **Feminist Debates**. London: Macmillan Press Ltd.
- Butler J. (1997) Performative Acts and Gender Constitution. An Essay in Phenomenology and Feminist Theory, u K. Conboy, N. Medina, S. Stanbury (ur.) **Writing on the Body**. New York: Columbia U. P.
- Ehrlich S. & R. King (1994) Feminist meanings and the (de)politicization of the lexicon. *Language in Society* 1:59–76.
- Labov W. (1972) On the mechanism of linguistic change, u Gumperz & Hymes (ur.) **Directions in Sociolinguistics. The Ethnography of Communication**. New York: Holt, Rinehart and Winston, Inc.
- Spender D. (1980) **Man Made Language**. London: Pandora Press.
- Wardhaugh R. (1998) **An Introduction to Sociolinguistics**. Oxford: Blackwell Publishers.

LINGUISTIC CHANGES AND THE FEMINISTIC CRITIQUE OF LANGUAGE

MISLAVA BERTOŠA

Faculty of Philosophy, Zagreb

The text examines the theoretical and activistic ways on which the feminist critique approaches linguistic changes. One of the important features of language are its variability and subjection to constant change. Feminism approaches the changes in language by reexamining the validity of linguistic hypotheses taking into consideration the gender perspective, by looking at linguistic changes from different aspects and by consciously affecting grammar and vocabulary with the aim of changing the sexist structures and meanings. The author presents a review of the feminist approach to various linguistic changes: the so-called changes in progress, contextual and unconscious changes, with an emphasis on the activistic introduction of conscious changes and on the suggestions for a feminist linguistic reform in the English speaking world, but with an attempt to outline the attitudes towards the sexist nature of Croatian language in the Zagreb feministic milieu. Comparing the introduction of changes coloured by feminism into the English and Croatian languages the author concludes that the specific features of Croatian grammatic structure make it impossible to simply take over the English model and that they ask for a different elaboration of the problem.